

**WACANA KRITIS IDHEALISME
SAJRONE KOLOM “RUJAK CINGUR” ING KALAWARTI PANJEBAR SEMANGAT**

Shofia Hanifa Prabandari Kusworo

S-1 Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya
shofiakusworo@mh.s.unesa.ac.id

Dr. Murdiyanto, M.Hum.

Dhosen Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Rujak Cingur minangka salah sawijine kolom ing kalawarti Panjekar Semangat kang nyuguhake sawijine wacan kang mirunggan awit ngemot panyaruwe tumrap kahanan sosial kang lagi rame dirembug. Saben kolom Rujak Cingur mesthi ngandharake panyaruwe kang wigati ngenani panguripan masyarakat, kayata ekonomi, budaya, agama, politik, lan sapanunggalane. Panyaruwe sajrone kolom Rujak Cingur katujokake redhaktur menyang pawongan utawa individu, kelompok masyarakat, lembaga, lan pamarentah. Punjere panliten iki yaiku idheologi kang dirembakake sajrone wacana kritis idhealisme ing kolom Rujak Cingur. Tujuwan panliten iki yaiku njlentrehake konteks kedadeyan, sosial, historis, lan tarung panguwasan kang dumadi ing wacana kritis sajrone kolom Rujak Cingur.

Teori kang digunakake ing panliten iki yaiku teori analisis wacana kritis. Panliten iki nggunakake metodhe interpretatif lan eksplanatoris. Sumber dhata panliten iki yaiku wacan idhealisme sajrone kolom Rujak Cingur ing kalawarti Panjekar Semangat. Dhata panliten kasebut disuguhake kanthi cara informal.

Asil saka panliten iki awujud idheologi kang dirembakake sajrone wacan Rujak Cingur yaiku idhealisme. Prinsip idhealisme iku nuntun marang panggilute supaya kukuh nggayuh gegayuhane, lan nglakoni urip kang laras klawan paugeran ukum, alam, lan sosial. Mula prinsip idhealisme iki wigati banget cak-cakane sajrone sistem panguripan sabendinane.

Tembung wigati: Wacana Kritis, Idheologi, Idhealisme, Konteks Kedadeyan, Konteks Sosial, Konteks Historis, lan Tarung Panguwasan.

PURWAKA

Bageyan purwaka iki diprinci dadi limang subbab, yaiku (1) landhesane panliten, (2) punjer lan underane panliten, (3) tujuwane panliten, (4) paedha panliten, (5) watesane panliten, lan (6) panjlentrehe tetembungan. Luwih jangepe ing ngisor iki.

1.1 Landhesane Panliten

Medhia massa kalebu piranti komunikasi kang ora bisa uwal saka panguripan sabendina. Anane medhia massa dibutuhake masyarakat kanggo ngolehake informasi tartamtu. Medhia massa kang misuwur ing tengah-tengah masyarakat bisa awujud medhia massa tulis utawa audio-visual. Medhia massa tulis kang isih eksis salah sijine yaiku kalawarti. Kalawarti mawa basa Jawa kang isih eksis ing saindhenge masyarakat Jawa yaiku kalawarti Panyekar Semangat. Panyekar Semangat ngemot maneka warna kolom, kayata Pangudhara, Layang Saka Warga, Banyumasan, Cerbak, Cerbung, lan sapanunggalane. Saka sekabehane kolom ing Panyekar Semangat, kolom Rujak Cingur nduweni titikan kang mligi.

Kolom Rujak Cingur minangka salah sawijining kolom ing kalawarti Panjekar Semangat nyuguhake sawijining wacan kang mirunggan lan narik kawigatane panliti kanggo ditliti. Kolom Panyekar Semangat ngemot

pirembugan tumrap warta babagan kahanan sosial kang aktual utawa lagi rame dirembug. Saliyane iku kolom Rujak Cingur nduweni paraga kang ajeg ngisi cecaturan sajrone wacan kasebut, yaiku Cak Ari, Cak Bedja, Pak Lik Dur, lan Ning Sumeh. Papat paraga kasebut dicekak kanthi sebutan “aja dume”.

Saben paraga ing kolom Rujak Cingur mesthi ngandharake panyaruwe kang wigati ngenani panguripan masyarakat, kayata ekonomi, budaya, agama, politik, lan sapanunggalane. Mula saben kolom Rujak Cingur mesthi ngemu idheologi tartamtu tumrap kedadeyan sosial sing diwedhar dening panulise kayadene pamarentahan, masyarakat, pawongan, lembaga, lan sapanunggalane. Ora jarang guneman lan cecaturan antarane paraga kasebut ngemot unsur kritik. Kritik kasebut bisa uga ditujokake marang pamarentah, masyarakat, lan individu. Mula kolom Rujak Cingur bisa digolongake minangka wacana kritis.

Wacana kritis ora mung munjer ing struktur basa sing ndhapuk wacana kasebut, mula bab iki kang narik kawigaten ditliti. Lan jalaran saben edhisi Rujak Cingur mesthi ngemot idheologi, mula teori kang digunakake yaiku wacana kritis idhealisme. Wacana kritis idhealisme samangko digunakake kanggo njlentrehake utawa medhar idhe-idhe sing mawa panyaruwe tumrap kahanan sosial bebrayan lumantar kolom Rujak Cingur. Dene topik kolom

kasebut mesthi beda saben minggune. Lan dhata-dhata dijlentrehake nggunakake teori linguistik kritis. Upamane tuladha ing ngisor iki.

“Bener Cak Ari, aku setuju pemerintah kudu mikirna yok apa supayane korban lalu lintas niku isok dikurangi gak saben taun malah tambah dadi akeh. Tur maneh sing arane korban lalu lintas niku umume wong-wong sing isik potensial. Upaya gae ngurangi kecelakaan isok ae barek cara uji kir sing temen, kecepatan kendharaan ndhuk lalu lintas umum dibatesi tah dipisah antarane dalan gae sepedha montor mbarek gae rodha papat tah luwih. Merga sing kerep kecelakaan niku ya antarane sepedha montor barek montor gedhe, tah merga mlayune ugal-ugalan”, imbuhe Paklik Dur.

Dheskripsi tuladha ing ndhuwur yaiku sawijine kedadeyan lalu lintas yaiku kecelakaan. Kedadeyan kasebut diandharake kanthi cara dheskripsi kritis mawa idheologi. Kedadeyan kecelakaan lalu lintas sing saben taun tambah saya akeh dibeberake kanthi kritis lan dibarengi pamrayoga. Lan pamrayoga sing diwenehake panulis mono mujudake sawijine idheologi.

Adhedhasar dheskripsi tuladha ing dhuwur bisa dijupuk dudutan yen Paklik Dur minangka tokoh utawa paraga ing kolom Rujak Cingur menèhi sawijine kritik marang pamarentah supaya mikirake solusi utawa pamrayoga marang sistem lalu lintas. Dene ukara-ukara sing diandharake Paklik Dur mawa sawijine idhealisme yen sistem lalu lintas kang apik bisa ngurangi kecelakaan, sing korbane umume wong-wong sing isih potensial. Saka idhealisme kasebut, diarepake sampurnane sakabehe sistem panguripan ing negara iki.

Awit saka sakabehe katrangan kang wis kabeber ing dhuwur, mula kacetha yen panliten iki narik kawigaten ditliti, awit saka teks ing kolom Rujak Cingur kang mawa kritik lan idhealisme. Mula sabanjure, teks-teks ing kolom Rujak Cingur mligine edhisi 2018 diwedhar kanthi nggunakake tintingan analisis wacana kritis.

1.2 Punjer lan Undere Panliten

Adhedhasar landhesane panliten ing ndhuwur, sing dadi punjere panliten iki yaiku idheologi sing dirembakakake sajrone wacana idhealisme. Dene undere panliten iki ditetepake ing ngisor iki.

- (1) Apa wae konteks kedadeyane wacana kritis sajrone kolom Rujak Cingur ing kalawarti Panjebar Semangat?
- (2) Apa wae konteks sosiale wacana kritis sajrone kolom Rujak Cingur ing kalawarti Panjebar Semangat?
- (3) Apa wae konteks historis wacana kritis sajrone kolom Rujak Cingur ing kalawarti Panjebar Semangat?

- (4) Apa wae tarung panguwasan kang dumadi ing wacana kritis sajrone kolom Rujak Cingur ing kalawarti Panjebar Semangat?

1.3 Tujuwane Panliten

Adhedhasar punjere panliten ing ndhuwur, tujuan utama panliten iki yaiku kanggo ngandharake lan njlentrehake idheologi kang dirembakake sajrone wacana kritis idhealisme. Dene adhedhasar underane panliten, tujuan mligi saka panliten iki yaiku kanggo ngandharake lan njlentrehake: jinise konteks kedadeyane, konteks sosial, konteks historis, lan tarung panguwasane wacana kritis idhealisme sajrone kolom “Rujak Cingur” ing kalawarti Panjebar Semangat.

1.4 Paedahe Panliten

Asil panliten iki bisa ngrembakakake ilmu basa Jawa mligine ing bidhang wacana sing wis ana sadurunge. Ing bidhang wacana kanggo ngrembakakake teori wacana kritis. Asil panliten iki nduweni paedah praktis yaiku bisa dadi salah sijine materi kanggo nyinaoni wacana basa Jawa mligine topik wacana kritis idhealisme sing arang diwulangake ing pawiyatan luhur.

1.5 Watesane Panliten

Watesane panliten iki ana telu, yaiku topik, dhata, lan sumber dhata: (1) ing panliten iki mung diandharake ngenani wacana kritis idhealisme sajrone kolom Rujak Cingur ing kalawarti Panjebar Semangat, (2) dhata panliten iki awujud kritik idhealisme sajrone kolom Rujak Cingur, lan (3) dhata sing wis nglumpuk dijlentrehake nggunakake teori analisis wacana kritis, mligine ngenai konteks kedadeyan, konteks sosial, konteks historis, lan tarung panguwasan.

1.6 Panjlentrehe Tetembungan

Tetembungan sing dianggo ing panliten iki ana papat, yaiku (1) wacana kritis, (2) idheologi, (3) idhealisme, lan (4) konteks. Andharan jangkepe ing ngisor iki.

- 1) Wacana Kritis

Wacana kritis yaiku jlentrehan basa kanthi nggunakake paradigma basa kritis. Wacana kritis diwawas minangka walikane wacana dheskriptif kang mawas wacana minangka fenomena teks basa. (Darma, 2014:99-100).

- 2) Idheologi

Sajrone kamus sosiologi, ideologi ditegesi: (1) perangkat kapitayan sing tinemtokake kanthi cara sosial; (2) sistem kapitayan sing ngayomi kepentingane golongan elit; lan (3) sistem kapitayan (Sukanto sajrone Darma, 2009:56).

- 3) Idhealisme

Idhealisme kawangun saka rong tembung, yaiku “*idea*” lan “*isme*”. Lan idhealisme iki kalebu tetembungan ing donyane filsafat. Idhealisme miturut filsafat yaiku sawijine teori ngenani realitas lan kawruh kang njlentrehake ngenani kasadharan, utawa pamikir kang immaterial (ora asipat *kebendaan*), lan nduweni guna utama ing aturan donya. Kanthi luwih sempit miturut teori alamiah (metafisika), idhealisme yaiku *pandangan* yen sakabehe objek fisik yaiku sambung klawan pikiran lan kahanane ora pinisah saka pikiran sadhar ngenani objek kasebut.

Kanthi umum, idhealisme yaiku *pandangan* kang nganggep bab kang paling wigati yaiku donyane idhe-idhe, jalaran realitas sing sanyatane yaiku donyane idhe-idhe kasebut. Idhe-idhe kasebut bisa arupa pikiran-pikiran manungsa kang rasional, bisa uga arupa gagasan-gagasan kasampurnan, kayata Gusti Pengeran, lan moral paling dhuwur.

4) Konteks

Miturute Dijk (sajrone Darma, 2009:185-186), idheologi lan wacana ora bisa disinaoni kanthi cara jangkep sajrone sadhisiplin ilmu, kudu nggunakake jlentrehan sajrone sekabehe dhisiplin ilmu sosial lan humaniora.

4a) Konteks Kedadeyan

Pawongan nulis utawa wicara ora mung kanggo awake dhewe nanging uga kanggo wong liya (sajrone Darma, 2014:135-136). Wacana awujud tumindak lan kedadeyan nyata. Kanthi dhasar mangkono nuduhake menawa wacana kasebut awujud *interaksi*. Wacana ora manggon ing papan sing katutup lan internal.

4b) Konteks Sosial

Wacana tuwuh saka kasunyatan sosial bebrayan sing diwujudake lumantar basa, mula sajrone AWK bisa dijlentrehake konteks sosial sing kinandhut lan ndhapuk wacana idheologis kasebut..

4c) Konteks Historis

Saka pamawas historis, wacana sajrone konteks sosial tartamtu, tegese wacana tuwuh sajrone konteks tartamtu lan ora bisa dingerteni tanpa nyertakake konteks sing ana ing kiwa-tengene. (deleng Darma, 2014:138).

4d) Tarung Panguwasan

Wacana kritis nenimbangake tarung kakuwasan sajrone jlentrehane. Ing kene, saben wacana kang awujud teks, cecaturan, lan liya-liyane, ora diwawas minangka samubarang kang alami lan netral nanging minangka wujud tetandhingan kakuwasan (Darma, 2014:140).

TINTINGAN KAPUSTAKAN

2.1 Panliten Saemper

1) Nadya Nurfadhillah Delima (2011) kanthi irah-irahan “Analisis Wacana Kritis Lirik Lagu Eminem”. Panliten njupuk cakepan lagu Eminem kang irah-irahane *Brain*

Damage saka albume *The Slim Shady Show* minangka objek panlitene. Panliten kasebut nggunakake metodhe panliten kualitatif dheskriptif. Analisis skripsi kasebut munjer ing tembung-tembung kang digunakake lan ragam basa *Black English* sarta *Slang* Amerika sajrone cakepan lagu *Brain Damage*. Panliten kasebut mawa tujuan kanggo meruhi maksud panganggane tembung-tembung tartamtu lan *Black English* sarta *Slang* Amerika sajrone cakepan lagu kasebut lan sesambungane karo critane Eminem ing wektu kepungkur. Panulis nyambungake teori analisis wacana kritis klawan teori transkultural Pennycook, *black English*, lan *slang* Amerika, kanggo njlentrehake cakepan lagu kasebut lan mawas sumebare budaya hiphop. Asil panliten kasebut mbuktekake yen ana sesambungan antara crita uripe Eminem ing wektu kepungkur klawan panganggane tembung-tembung tartamtu sajrone cakepan lagune kasebut.

2) Mey Dwi Anggraini (2014) kanthi irah-irahan “Strategi Wacana Berdasar Topik pada Rubrik Ruang Putih Harian Jawa Pos” medharake pandhangan marang fenomena kang ana ing negara iki. Panulis nyoba nggambarake realitas lan citra tartamtu kanthi basa kang digunakake sajrone rubrik “Ruang Putih” ing Harian Jawa Pos. Dhata panliten kasebut arupa tembung, gatra, utawa ukara kang ngandhut ekskomunikasi, eksklusi, marginalisasi, lan delegitimasi. Dhata kasebut sumebar ing teks esai kang mawa tema politik, sosial, lan budaya. Metodhe kang digunakake yaiku metodhe simak lan teknik cathet. Analisis dhata nggunakake metodhe padhan ekstralingual. Dene teknik analisis dhata digunakake teknik dhasar yaiku teknik pilah unsur penentu (PUP). Asil panliten kasebut yaiku yen kabeh strategi wacana yaiku ekskomunikasi, eksklusi, marginalisasi, lan delegitimasi ana ing wacana politik, sosial, lan budaya rubrik “Ruang Putih” Harian Jawa Pos. Strategi wacana kang ana nuduhake tendhensi representasi pamrentah lan panindak politik ing posisi ala, disisihne, lan dimarginalake.

3) Hepi Kurnia E. Kanthi irah-irahan “Meretas Kepentingan Politisi: Analisis Wacana Kritis pada Program Televisi Mewujudkan Mimpi Indonesia”. Panliten iki mawa tujuan kanggo mbabar kepentingan lan idheologi kang kinandhut sajrone wacana kang dirembakakake sajrone program “Mewujudkan Mimpi Indonesia”. Panliten iki nggunakake pamarekan analisis wacana kritis Fairclough kang nggabungake kombinasi tradhisi analisis tekstual basa sajrone ruwang tinutup, kanthi konteks masyarakat, lan dibanu proposisi teori Althusser guna mbabarake idheologi kang kinandhut sajrone wacana kang dirembakakake. Asil panliten iki yaiku unsur-unsur basa kang

kinandhut sajrone teks menehi gambaran persuasif marang masyarakat, kang jinurung dening opini kang nguatake saka pihak masyarakat kang sesambungan.

- 4) Tyas Umartono (2016) kanthi irah-irahan “Ekologi dan Ideologi Media: Analisis Wacana Kritis pada Pemberitaan Program Surabaya Green and Clean”. Tujuwan panliten iki yaiku kanggo njlentrehake wacana sajrone medhia pawarta program Surabaya Green and Clean, lan uga kanggo mbedhah kepentingan lan idheologi kang kinandhut sajrone wacana kang dirembakake. Panliten iki nggunakake pamarekan analisis wacana kritis Fairclough kang nggabungake kombinasi tradhisi analisis tekstual basa sajrone ruwang tinutup, kanthi konteks masyarakat, lan dibantu kanthi proposisi teori sosial kritis mazhab Frankfurt guna mbedhah idheologi kang kinandhut sajrone wacana kasebut. Asile yaiku unsur-unsur basa kang kinandhut sajrone teks menehi gambaran persuasif marang masyarakat, kang jinurung dening opini kang nguatake saka pihak pamrentah utawa ahli kang sesambungan. Situasi kerusakan lingkungan entuk justifikasi kanthi politis saka pihak korporasi medhia Jawa Pos kanthi korporasi Unilever menehi efek legitimasi kanthi saintifik.
- 5) Cucuk Puji Raharjo (2017) kang irah-irahane “Wacana Kritis Pragmatisme sajrone Kolom Obrolan Cablaka ing Kalawarti Jaya Baya”. Tujuwan panliten kasebut adhedhasar punjere panliten, tujuwan utama panliten iki yaiku kanggo ngandharake lan njlentrehake idheologi kang dirembakake sajrone wacana kritis pragmatisme. Dene adhedhasar undere panliten, tujuwan mligi saka panliten iki yaiku kanggo ngandharake lan njlentrehake: jinise konteks kedadeyane, konteks sosial, konteks historis, lan tarung panguwasane wacana kritis pragmatisme ing kolom Obrolan Cablaka sajrone kalawarti Jaya Baya. Metodhe panliten kasebut yaiku analisis wacana kritis. Asile panliten kasebut njlentrehake apa lan kepriye wujud wacana kritis pragmatisme sajrone kolom Cablaka ing kalawarti Jaya Baya. Lan saben wacana mono ngemot idheologi kang diwedhar kanthi njlentrehake konteks kang ana ing saben teks Rujak Cingur. Lan panliten iki nggunakake rong teori yaiku wacana kritis lan pragmatisme kang mujudake bageyan saka filsafat.
- 6) Ariska Azizatur R. (2018) kanthi irah-irahan “Basa Slogan Pulisi ing Wewengkon Nganjuk, Jombang, Kediri, Surabaya, Tuban, Lamongan, Kulom Progo, lan Grobogan (Tintingan Analisis Wacana). Panliten iki nggunakake teori analisis wacana kritis Norman Fairclough. Panliten iki kalebu panliten kualitatif kang nggunakake metodhe dheskriptif kualitatif. Dhata panliten iki yaiku wacana sajrone slogan pulisi. Dene tata cara nglumpukake dhata yaiku kanthi observasi lan

studhi pustaka. Tata cara ngandharake dhata digunakake metodhe dheskriptif kualitatif kanthi tintingan analisis wacana Norman Fairclough. Asil panliten iki kang kapisan yaiku wujud wacana slogan pulisi yaiku parikan, paribasan, blenderan, lan ukara. Kapindho yaiku dhiksi lan ungkapan kang ngrenggani wacana slogan pulisi yaiku piweling, pantangan, lan pasemon.

2.2 Konsep-konsep Panliten

Ing bageyan iki diandharake ngenani konsep sing dienggo sajrone panliten iki.

2.2.1 Konsep Wacana Kritis

Sajrone konsep wacana kritis iki bakal dijlentrehake teges, titikan, perangan, lan jinise wacana kritis. Luwih jangkepe dijlentrehake ing ngisor iki.

2.2.1.1 Tegese Wacana Kritis

Saemper klawan panemune Van Dijk dene analisis wacana mono minangka analisis idheologi. Pamarekan kanggo njlentrehake idheologi ana telung bageyan, yaiku analisis sosial (nliti sakabehe struktur-struktur sosial utawa disebut uga konteks), analisis kognitif, lan analisis wacana utamane teks. Uga wacana kritis mono tamtu medhar makna sajrone wacana kanthi mbeberake konteks-konteks kaya sing wis dijlentrehake ing bab sadurunge. Yaiku kanthi nggoleki konteks kedadeyan, konteks sosial, konteks historis, lan tarung panguwasan.

Wacana kritis ora mung munjer ing struktur basa sing ndhapuk wacana kasebut, nanging njlentrehake utawa medhar gagasan-gagasan sing mawa panyaruwe tumrap kahanan sosial bebrayan lumantar kolom Rujak Cingur. Senajan ing proses panjlentrehe gagasan kasebut ora uwal saka peran semantik minangka salah siji kajian struktur basa. Jalaran ing proses njlentrehake gagasan kang mawa panyaruwe sajrone wacan Rujak Cingur kasebut kudu dingerteni luwih dhisik makna-makna kang kinandhut.

Landhesane analisis wacana kritis yaiku teori wacana sing digagas dening Michel Foucault sing mratelakake yen analisis wacana kritis iku beda karo analisis wacana. Yen analisis wacana kritis iku mapan ing retorika, teks linguistik, antropologi, filsafat, psikologi sosial, ilmu kognitif, studi korelasi, lan sosiolinguistik, sarta linguistik terapan lan pragmatis. Lan analisis wacana kritis munjer ing sawijine perkara utawa isu, dudu ing paradhigma. Lan condhong nengenake sesambungane wacana klawan masyarakat.

Ana telung pamawas ngenani *sudut pandang* sajrone analisis wacana ing antarane yaiku kajlentrehake ing ngisor iki.

- 1) Panemu kapisan, yaiku positivisme empiris. Panggilut aliran iki mastani yen basa diwawas

minangka jembatan antarane manungsa klawan objek saka sanjabane diri. Pengalaman-pengalaman manungsa dianggep kanthi langsung didungkap lumantar panganggone basa tanpa ana alangan utawa dhistorsi, angger dipratelakake kanthi nggunakake pratelan-pratelan logis, sintaksis, lan nduwe sesambungan antara pengalaman empiris lan salah siji titikane saka pamikiran iki yaiku pamisah antara pamikiran lan realitas. Mula saka kuwi, bidhang utama saka aliran positivisme-empiris yaiku tata basa lan bebenere sintaksis. Cekake, analisis wacana positivisme-empiris mastani yen basa lan makna iku padha utawa kena disebut linearisasi makna.

- 2) Panemu kapindho, yaiku konstruktivisme. Pamawas iki kaperbawan dening pamikire fenomenologi (ilmu *penentuan kesimpulan dari adanya gejala*). Aliran iki nulak pamawase positivisme-empiris kang misahake subjek lan objek basa. Aliran iki nduweni pamawas yen subjek iku minangka sentral sajrone kegiatan wacana sarta hubungan-hubungan sosial. Saben pranyatan iku tumindak nyipta makna, yaiku tumindak pamangun diri sarta mbeber jati dirine sang pamicara. Mula saka kuwi, analisis wacana dimaksudake minangka sawijine analisis kanggo mbongkar maksud-maksud lan makna-makna tartamtu. Ateges, orientasi analisis wacana konstruktivisme yaiku ana ing makna. Dudutane yaiku aliran konstruktivisme mastani analisis wacana minangka pemahaman wacana kanthi utuh kang nggandhenge konteks-konteks, ing antarane yaiku implikatur, presuposisi, referensi, lan inferensi. Lan carane mbeberake makna saka sawijine wacana yaiku kanthi mapanake dhiri ing posisi sang pamicara kanthi *penafsiran* manut struktur makna saka sang pamicara.
- 3) Panemu katelu, yaiku pamawas kritis. Pamawas iki ngoreksi pamawas konstruktivisme kang kurang sensitif marang proses prodhuksi lan reprodhuksi makna kang dumadi kanthi historis utawa institusional. Pamawas kritis iki muncul minangka pamawas anyar kang condhong marang konselasi kakuwatan kang dumadi sajrone proses prodhuksi lan reprodhuksi makna. Mula, analisis wacana ing pamawas iki digunakake kanggo mbedhah utawa mbeber

kakuwatan kang ana ing saben proses basa: wates-wates apa sing digunakake ing wacana, perspektif kang mesthi digunakake, lan topik apa kang dirembug. Jalaran nggunakake perspektif kritis, analisis wacana katelu iki disebut analisis wacana kritis (*critical discourse analysis*) kang sabanjure disebut AWK.

2.2.1.2 Titikane Wacana Kritis

Titikane wacana kritis ana lima (Darma, 2014:135-142; Eriyanto, 2012:8-14) kaya kang dijlentrehake ing ngisor iki.

1) Tumindak

Prinsip kang kapisan, AWK ora dianggep minangka pamarekan kang kanthi politik netral, nanging minangka pamarekan kritis kang kanthi politik ditujokake marang tuwuhe owah-owahan sosial. AWK mihak marang klompok-klompok sosial kang katindhes.

Karakteristik wacana kang kapisan yaiku wacana dipahami minangka tumindak (*action*) saemper klawan panemune Fairclough, Teun A, Van Dijk, lan Wodak (Darma, 2014:135). Kanthi pemahaman kaya mangkene, wacana dianggep minangka wangun interaksi. Tuladhane wong kang nulis lan omong, mesthi nduweni ancas nindakake interaksi karo wong liya. Kanthi mangkono wacana dianggep samubarang kang nduweni ancas, dipahami minangka samubarang kang diwedharake kanthi sadhar, lan ditulis utawa diucapake kanthi sadhar.

2) Konteks

AWK nenimbangake konteks saka wacana kayata latar, swasana, kedadeyan, lan kahanan. Wacana diwawas, diprodhuksi, dingerteni, lan dianalisis ing sawijine konteks tartamtu. Punjer kawigatene analisis wacana yaiku nggambarake teks lan konteks kanthi bebarengan sajrone proses komunikasi. Miturut Guy Cook, analisis wacana mriksa konteks saka komunikasi. Sapa kang ngomunikasekake lan kanggo sapa. Miturut Cook ana telu kang utama sajrone wacana, yaiku teks, konteks, lan wacana. Teks yaiku kabeh wangun basa, ora mung tembung-tembung kang dicethak ing lembaran nanging kabeh jinise ekspresi komunikasi, pocapan, musik, gambar, efek swara, crita, lan sapiturute. Konteks yaiku kabeh kahanan kang ana ing sanjabane teks lan merbawani panganggone basa. Wacana dimaknani teks lan konteks kang iring-iringan.

3) Historis

Saben wacana kang digawe mesthi ana sebab tartamtu. Mula kudu bisa negesi wacana iku kanthi cara ngerteni historise. Pemahaman ngenani wacana iki mung bisa diolehake yen kita bisa menehi konteks historis nalika teks kasebut diripta. Kepriye kahanan sosial politik, swasana nalika iku. Mula saka kuwi, ing wektu nalikane

nindakake analisis perlu ngerti kena ngapa wacana kang ngrembaka utawa dirembakakake kaya mangkono lan kena ngapa basa kang digunakake kaya mangkono.

4) Kakuwasan

Konsep kakuwasan ing kene yaiku salah sawijine kunci sesambungan antarane wacana karo bebrayan. Kaya kakuwasane wong lanang sajrone wacana ngenani seksisme, kakuwasan kulit putih marang kulit ireng sajrone wacana ngenani rasisme, kakuwasan *perusahaan* awangun dhominasi *pengusaha* klas ndhuwur marang andhahane, lan sapanunggalane. Panganggo basa ora mung pamicara, panulis, pangrungu, utawa pamaca, kabeh uga kalebu bageyan saka anggota kategori sosial tartamtu, bageyan saka klompok profesional, agama, komunitas, utawa masyarakat tartamtu. Sesambungan kang dumadi yaiku tuwa lan enom, dhokter lan pasien, lanang lan wadon, kulit putih - kulit ireng, lan majikan – buruh. Analisis wacana kritis ora winates ing detil teks utawa struktur wacana, ning uga mbabar kakuwatan lan kondhisi sosial, politik, ekonomi, lan budaya tartamtu. Cecaturan tuwa lan enom dudu cecaturan kang alamiah, jalaran ing kono ana dhominasi kakuwasane wong tuwa marang wong enom. Aspek kakuwasan kasebut perlu dikritisi, apa kang diaturake wong enom marang wong tuwa mung kanggo ngormati wong tuwa kasebut wae. Mula, kakuwasan sajrone wacana mawa piguna yaiku minangka kontrol.

5) Idheologi

Sajrone kamus sosiologi, ideologi ditegesi: (1) perangkat kapitayan sing tinemtokake kanthi cara sosial; (2) sistem kapitayan sing ngayomi kepentingane golongan elit; lan (3) sistem kapitayan (Sukanto sajrone Darma, 2009:56). Eriyanto (sajrone Darma, 2014:143) mapanake idheologi minangka konsep sentral sajrone analisis wacana kang asipat kritis. Bab kasebut jalaran teks, cecaturan, lan sapanunggalane mujudake wangun saka praktiki idheologi utawa pangilon saka idheologi tartamtu.

Idheologi uga konsep pusat sajrone analisis wacana kang sipate kritis. Amarga teks, cecaturan, lan liya-liyane iku mujudake wangun praktik saka idheologi. Teori-teori klasik ngandharake yen idheologi mono diwangun dening klompok tartamtu kang dhominan kang nduweni ancas mrodhuksi lan nglegitimasi dhominasine.

2.2.1.3 Perangane Wacana Kritis

Wacana kritis munjerake kawigatene ing *penemuan* kakuwatan kang dominan utawa onjo sajrone marginalake lan minggirake klompok kang ora dominan. Analisis sajrone paradigma kritis adhedhasar diri sajrone penafsiran panliti sajrone teks. Pamaca utawa panliti kudu bisa nggawe teges (merdeni), ngertni, utawa nafsirake sawijine makna tartamtu lan kudu jumbuh karo panulis (redhaktur)

(Surana, 2015:8). Ateges penafsiran sajrone paradigma kritis iku manut penafsiran-e panliti kang kaprabawan pengalaman, landhesan budaya panliti, pendhidhikan, afiliasi politik, sarta *keberpihakan*.

Sajrone analisis wacana kritis ana saperangan ancangan. Analisis wacana kritis ana rong pamarekan, yaiku pamarekan kang digagas dening Norman Fairclough lan pamarekan historis kang digagas dening Wodak. Lan ana limang pamarekan sajrone wacana kritis miturut Eriyanto (2006:14-18). Limang pamarekan kasebut yaiku pamarekan basa kritis, pamarekan Prancis, pamarekan kognisi sosial, pamarekan owah-owahan sosial, lan pamarekan wacana sejarah.

1) Pamarekan Basa Kritis

Pamarekan basa kritis iki diwangun dening klompok pengajar ing Universitas East Anglia ing taun 1970-an. Pamarekan iki munjerake analisis wacana ing basa utawa gramatika lan sesambungane karo idheologi. Tegese, kepriye gramatika lan basa ngemu papan lan makna idheologi tartamtu.

Aspek idheologi diwawas kanthi ndeleng pilihan basa lan struktur tatabasa kang digunakake. Basa (struktur gramatika utawa pamilihe tembung) dingerteni minangka sarana mujudake makna idheologi tartamtu. Tembung diwawas dudu minangka sawijine kang netral nanging ngemu implikasi idheologi tartamtu. Panganggone tembung, ukara, susunan, lan wujud ukara tartamtu lan proposisi ora diwawas minangka perkara tatabasa utawa linguistik nanging wujud ekspresi saka idheologi; upaya kanggo mujudake gagasan umum, nguwatake lan mbenerake pehak tartamtu lan minggirake pehak liya. Idheologi bisa nuduhake kepriye sawijine klompok ngupaya menangake panyengkuyung publik lan kepriye klompok liya dimarginalake lumantar panganggone basalan struktur gramatika tartamtu.

2) Pamarekan Prancis

Pamarekan Prancis disebut uga pamarekan Pecheux. Pamarekan iki diperbawani dening teori idheologi Althusser lan teori wacana Foucault. Pecheux mawas basa lan idheologi tinemu ing panganggone basa, lan materialisasi basa ing idheologi. Pecheux menehi kawigaten marang efek idheologi saka dhiskursus kang mapanake sawijine wong minangka subjek ing kahanan sosial tartamtu. Mula saka kuwi basa diwawas minangka medhan tetarungan lumantar maneka klompok lan klas sosial ngupaya ndhedher keyakinan lan pemahamane.

3) Pamarekan Kognisi Sosial

Pamarekan kognisi sosial mujudake pamarekan sing dirembakakake ing Universitas Amsterdam, Walanda, kanthi tokoh utamane yaiku Teun A. Van Dijk. Van Dijk lan para mitrane ngangkat perkara etnis, rasialisme, lan

pengungsi sajrone njentrehake warta-warta ing kalawarti Eropa taun 1980-an. Asile, van Dijk nemokake yen faktor kognisi dadi unsur wigati sajrone prodhuksi wacana. Prodhuksi wacana bakal ngatutake uga sawijine proses kognisi sosial.

Modhel analisis van Dijk disebut uga minangka kognisi sosial. Miturut van Dijk sajrone njlentrehake wacana ora mung njlentrehake teks nanging perlu mawas uga kepriye teks kasebut diprodhuksi, kena ngapa teks jinis kasebut diprodhuksi. Van Dijk akeh nindakake panliten utamane ngenani warta kang ngemot rasialisme lan diwedhar lumantar teks. Cecaturan saben dina, wawancara kerja, rapat pengurus, debat ing parlemen, propaganda politik, *periklanan*, artikel ilmiah, edhitorial, warta, poto, film mujudake apa-apa sing dititi dening Van Dijk.

Ing dhimensi kognisi sosial, sing dititi yaiku proses prodhuksi sawijine teks kang ngatutake kognisi indhividhu panulis. Dene ing dhimensi konteks sing disinaoni yaiku wacana sing ngrembaka ing masyarakat kang mawa sawijine perkara tartamtu.

4) Pamarekan Owah-owahan Sosial

Pamarekan owah-owahan sosial digunakake kanggo njlentrehake wacana sing nggatekake sesambungan antara wacana lan owah-owahan sosial. Tokoh pamarekan iki yaiku Fairclough kang diperbawani pamikiran Foucault lan intertekstualitas Julia Kristeva lan Bakhtin. Ing pamarekan iki wacana diwawas minangka praktek sosial, yaiku ana sesambungan antara praktek dhiskurtif klawan idhentitas lan relasi sosial. Mula saka kuwi, modhel analisis Norman Fairclough disebut uga minangka modhel owah-owahan sosial. Fairclough nggunakake wacana mujudake sawijine wangun tumindak sawijine pawongan nggunakake basa minangka sawijine tumindak marang donya, mligine minangka wangun representasi nalika ngadhepi realitas.

5) Pamarekan Wacana Sejarah

Pamarekan wacana sejarah dirembakakake dening saklompok pengajar ing Vienna sing dipimpin dening Ruth Wadok. Pamarekan iki diperbawani dening pamikiran Jurgen Habermas. Miturut Wadok sakanca, ing njlentrehake wacana kudu disartani uga konteks sejarah kepriye wacana ngenani sawijine klompok digambarake.

2.2.1.4 Jinise Wacana Kritis

Analisis wacana kritis minangka salah sawijine tintingan analisis wacana. Wujud tintingan analisis wacana antarane yaiku 1) *positivisme-empiris* yaiku wacana kang dimaknani minangka jembatan antara manungsa klawan sing ana ing sajabane. 2) konstruktivisme yaiku tintingan sing nolak tintingan *positivisme-empiris* sing misahake subjek klawan objek basa. Aliran iki diperbawani dening *pemikiran fenomenologi*, subjek minangka faktor sentral

sajrone sesambungane wacana klawan hubungan-hubungan soziale. Mula, analisis wacana digunakake kanggo medhar utawa mbongkar maksud lan makna tartamtu sajrone wacana. 3) *paradigma kritis*.

2.2.2 Konsep Idhealisme

Sajrone konsep idhealisme iki ngemot teges lan titikane sarta jinise idhealisme. Jlentrehan luwih jangkepe ana ing ngisor iki.

2.2.2.1 Teges lan Titikane Idhealisme

Idhealisme kawangun saka rong tembung, yaiku “*idea*” lan “*isme*”. Lan idhealisme iki kalebu tetembungan ing donyane filsafat. Idhealisme miturut filsafat yaiku sawijine teori ngenani realitas lan kawruh kang njlentrehake ngenani kasadharan, utawa pamikir kang immaterial (ora asipat *kebendaan*), lan nduweni guna utama ing aturan donya. Prinsip idhealisme bisa mujudake sawijine pribadi kang kuwat, nduweni prinsip, lan teguh sajrone nglakoni urip ing donya. Prinsip idhealisme nuntun marang pawongan/masyarakat supaya urip iku laras karo paugeran, bisa paugeran ukum, paugeran alam, apadene paugeran sosial. Mula prinsip idhealisme iki wigati banget cak-cakan lan trap-trapane sajrone sistem penguripan sabendinane.

Prinsip idhealisme ana lima, yaiku formalisme, kualitas, objektivitas, fungsionalitas, lan performatif. Ing ngisor iki jlentrehan jangkepe saka limang prinsip idhealisme kasebut.

1) Formalisme

Tegese formalisme yaiku sawijine paham dene apa-apa ditindakake manut marang paugeran. Para panggilut idheologi idhealisme tansah kukuh ngugemi paugeran, bisa paugeran ukum, paugeran alam, lan paugeran sosial.

2) Kualitas

Tegese kualitas miturut KBBI yaiku tingkat apik alane samubarang. Prinsip iki nuduhake yen para panggilut idheologi idhealisme mono nengenake kualitas utawa mutu. Kanthi mangkono prinsip iki memper karo sipat kang nggatekake kasampurnan, kang umum disebut perfeksionis.

3) Objektivitas

Tegese objektivitas yaiku sawijine tumindak jujur, ora diperbawani panemu lan tetimbangan pribadi utawa golongan sajrone nindakake kawicaksanan utawa tumindak. Prinsip iki nyethakake dene idheologi idhealisme misahake panemu pribadi utawa golongan saka urusan umum.

4) Fungsionalitas

Tegese fungsionalitas yaiku sawijine upaya supaya dadi piguna. Prinsip iki cetha nengenake apa-apa

wae kang aweh piguna utawa ngupaya amrih bisa aweh piguna marang sasama.

5) Performatif

Tegese performatif yaiku sawijine sipat kang tansah ndhapukake diri minangka salah siji paraga kang melu cancel marang sawijine tumindak tartamtu. Mula, prinsip iki nuduhake aksi ing sadhengah papan kang ngutamakake kepentingan umum.

Titikane idheologi idhealisme sajrone Tafsir (2009:144) yaiku kaya kang kajlentrehake ing ngisor iki.

- 1) Idhe nduweni kalungguhan utama ing jagad gumelar iki.
- 2) Idhealisme tansah sesambungan klawan rasionalisme. Rasionalisme tetandhingan klawan empirisme.
- 3) Idhealisme tansah gumantung marang spirit.
- 4) Idhealisme nduweni *pemahaman* kang tansah owah.

Idheologi idhealisme tetandhingan klawan idheologi pragmatisme. Wigatine idhealisme dumunung ing kepriye proses dumadine karakter. Proses dumadine karakter iki nyipta pamikiran kritis. Idhealis ateges nduweni pemahaman kang *berkarakter*. Nanging nalika idhealis ketemu idhealis liyane, bisa dumadi adu argumen kanthi kukuh marang argumene dhewe-dhewe. Dene panggilit pragmatisme bakal nindakake apa wae kanggo nggayuh apa kang dikepenginake. Positife yaiku tansah nduweni upaya kanggo nggayuh gegayuhane. Dene negatife yaiku bakal nindakake apa wae saengga ora ngendahake wates-wates ing proses panggayuhe. Mula panggilit pragmatisme kudu nduweni pemahaman moral lan etika. Idhealisme nduweni *pemahaman* kang tansah owah dene pragmatisme nduweni *pemahaman* kang tansah *termotivasi*, tumemen, lan tekun.

2.2.2.2 Jinise Idhealisme

Jinis-jinise idhealisme ana telu, yaiku idhealisme subjektif, idhealisme objektif, lan idhealisme personal. Jlentrehan kang rowa ana ing ngisor iki.

1) Idhealisme subjektif

Idhealisme subjektif yaiku filsafat kang mawas idhealis lan munjer ing idhe manungsa utawa idhene dhewe. Alam lan masyarakat iki cinipta saka idhene manungsa. Sakabehe kang ana lan dumadi ing alam utawa ing masyarakat yaiku asil utawa jalaran karya idhene manungsa utawa idhene dhewe..

2) Idhealisme objektif

Idhealisme objektif yaiku idhealisme kang munjer ing idhe sajaban idhene manungsa. Idhealisme objektif iki nyebutake yen akal nemokake apa sing wis ana ing alam. Miturut idhealisme objektif, sakabehe sing ana ing alam utawa masyarakat iku asil saka karya idhe universal. lan sakebehe pamikir lan pangrasane.

3) Idhealisme personalisme

Idhealisme personal yaiku nilai-nilai perjuwangan kanggo nyampurnakake diri. Personalisme muncul minangka protes marang materialisme mekanik lan idhealisme monistik. Minangka personalis, realitas dhasar iku dudu pamikir kang abstrak utawa proses pamikir kang mligi, nanging saweneh pawongan, saweneh jiwa utawa saweneh pamikir.

2.3 Teori kanggo Panliten Iki

Teori sing digunakake ing panliten iki yaiku teori analisis wacana kritis kang diandharake dening Eriyanto (2012) lan Darma (2013) mligine ngenani karakteristik analisis wacana kritis. Karakteristik analisis wacana kritis munjerake panliten ngenani idheologi kang dirembakakake sajrone wacana, kanthi sinengkuyung miturut konteks-e. Saben teori mesthi nduweni paradhigma, asumsi, lan cara kerja. Paparan ngenani teori wacana kritis wis diandharake ing dhuwur. Ing perangan iki mung diandharake ngenani gegambaran lan pangetrepe teori wacana kritis mligine karakteristik wacana kritis.

2.3.1 Paradhigma lan Asumsi Teori Analisis Wacana Kritis

Analisis wacana kritis yaiku sawijine upaya utawa proses kanggo menehi jlentrehan saka sawijine teks (kedadeyan sosial) kang nduweni tujuan tartamtu kanggo ngolehake apa kang dikarepake. Tegese, ing sawijine konteks kudu didhasari merga anane kepentingan. Mula sebab iku, analisis kang kawujud mengkone disadhari wis diperbawani dening si panulis saka saperangan faktor. Saliyane iku kudu disadhari uga yen ing wacana iku ana makna lan citra kang dikarepake sarta kepentingan kang diperjuwangake (idheologi). Objek-objek kang ditliti nganggo pamawas analisis wacana kritis bakale ditliti nggunakake karakteristik sajrone analisis wacana kritis miturut Van Dijk, Fairclough, lan Wodak (sajrone Eriyanto, 2009:8-14) yaiku: 1) konteks kedadeyan, 2) konteks sosial, 3) konteks historis, 4) tarung panguwasan, lan 5) idheologi kang dirembakakake.

2.3.2 Lelandhesane Teori

Cara kerja teori karakteristik wacana kritis yaiku nggoleki konteks kedadeyan, konteks sosial, konteks historis, tarung panguwasan, lan idheologi kang dirembakakake sajrone wacana. Kanggo njlentrehake dhata kasebut, ing kene nggunakake teori panyengkuyung miturut pamawase Darma (2013:55), yaiku dhata dijlentrehake kanthi cara dheskriptif reflektif lan abstraksi. Cara dheskriptif luwih nengenake kedadeyan, dene cara reflektif luwih nengenake pamikir, idhe, lan kawigatene panliti. Sawise proses dheskripsi lan refleksi rampung, sabanjure yaiku proses redhuksi dhata, yaiku kanthi cara nggawe sawijine ringkesan (abstraksi). Cara sabanjure yaiku proses

panggolongan (kategorisasi) satuwan-satuwan, lan kang pungkasan yaiku proses negesi (utawa merdeni).

METODHE PANLITEN

3.3 Titikane Panliten

Ing subbab titikane panliten iki dijlentrehake jinise panliten lan sipate panliten. Andharan jangkepe kaya ing ngisor iki.

3.3.1 Jinise Panliten

Jinis panliten kang digunakake ing panliten iki yaiku kualitatif. Panliten iki nggunakake panliten kualitatif yaiku ancangan panliten kang dilakokake kanthi observasi langsung lan ancane kanggo menehi cathetan-cathetan saka apa wae kang diteliti kanggo ngasilake dhata-dhata kang akurat. Dene metodhe kang digunakake kudu bisa trep lan bisa ditanggung jawabake, amarga metodhe kuwi dadi pathokan lumakune panliten.

Adhedhasar dhata sing dijupuk kanggo panliten iki, mula panliten iki kalebu panliten linguistik sinkronis. Linguistik sinkronis yaiku bidhang ilmu basa utawa linguistik sing niti sistem basa ing wektu tartamtu (Mahsun, 2007:85). Lan panliten iki medhar dhata saka teks kang kapacak ing medhia massa yaiku kalawarti ing taun 2018. Ateges ora ana owah-owahan utawa evolusi basa sing dumadi ing teks kasebut.

Panliten iki nggunakake jinis panliten linguistik kritis. Linguistik kritis kawiwitan diandharake dening Halliday, yaiku ngenani fungsi basa sajrone masyarakat. Tuwuhe perspektif kritis sajrone linguistik prayogane uga dingerteni minangka perbawa saka pragmatik kontemporer.

3.3.2 Sipate Panliten

Panliten iki asipat dheskriptif kualitatif, yaiku panliten kang nggambarake objek lan njlentrehake bab-bab kang sesambungan kanthi sistematis fakta-fakta utawa karakteristik populasi tartamtu ing bidhang tartamtu kanthi faktual lan taliti. Panliten iki asipat dheskriptif amarga panliten iki nggambarake sawijine objek kanggo njupuk dudutan kang umum.

3.2 Ubarampene Panliten

Ubarampene panliten yaiku samubarang lan piranti kang digunakake sajrone panliten. Ubarampen panliten iki diperang dadi loro yaiku (1) sumber dhata lan dhata lan (2) instrumen panliten. Andharan luwih jangkepe dijlentrehake ing ngisor iki.

3.2.1 Sumber Dhata lan Dhata Panliten

Sumber dhata lan dhata kuwi wigati banget. Lumantar sumber dhata kuwi bisa oleh informasi kang dibutuhake kanggo panliten. Semana uga dhata, saka dhata bisa antuk katrangan-katrangan saka objek kang bakal

diteliti. Sumber dhata kuwi bisa oleh saka pawongan kang bisa njawab pitakonan arupa tulisan utawa pocapan. Ning bisa uga sumber dhata diolehi saka teks. Dene ing panliten iki dhata-ne arupa wacan kang ngemu kritik sajrone kolom “Rujak Cingur” ing Kalawarti Panjebar Semangat. Dene sumber dhatane arupa wacana tulis yaiku kolom “Rujak Cingur” ing kalawarti Panjebar Semangat edhisi taun 2015-2019 kang dijupuk acak gumantung isine, slaras orane klawan metodhe kang digunakake ing panliten iki.

3.2.2 Instrumen Panliten

Panliti kadhapak minangka instrumen utama. Dene instrumen panjurung ing antarane yaiku majalah utawa kalawarti Panjebar Semangat (sumber dhata dilampirake ing kaca lampiran), buku cathetan kanggo nyathet saben-saben dhata kang ngemot kritik kang tinulis mawa tabel judhul, edhisi, lan isi “Rujak Cingur”, lan laptop kanggo *input* dhata lan ngolah dhata panliten.

3.3 Tata Carane Panliten

Tata carane panliten ana telu yaiku (1) carane nglumpukake dhata, (2) carane njlentrehake dhata, lan (3) carane nyuguhake dhata. Andharan luwih jangkepe ana ing ngisor iki.

3.3.1 Carane Nglumpukake Dhata

Tatacarane nglumpukake dhata yaiku kanthi nglumpukake sumber dhata kang bakal diteliti, yaiku kolom “Rujak Cingur” ing kalawarti Panjebar Semangat. Sarampunge panliti nglumpukake sumber dhata, panliti banjur maca kanthi premati saben sumber dhata. Panliti nggunakake metodhe maca. Metodhe maca dipilih jalaran objek kang diteliti arupa basa kang sipate teks. Metodhe kasebut diperang dadi loro yaiku (1) maca intensif lan (2) maca kritis, dene sabanjure nganggo teknik cathet lan klasifikasi. Metodhe kapisan ditindakake kanthi mawola-wali maca wacan ing kolom Rujak Cingur. Dene metodhe kapindho yaiku maca kritis utawa maca kanthi nggoleki makna siningid. Jalaran tujuwan akir saka maca kasebut yaiku nemokake kritik awangun idheologi-idheologi kang ngemu idhealisme.

3.3.2 Carane Njlentrehake Dhata

Cara kanggo njlentrehake dhata ana loro dheskriptif lan reflektif, miturut Darma 2013:55. Cara dheskriptif luwih nengenake kedadayan dene kang reflektif luwih nengenake pamikir, idhe, lan kawigatene panliti. Sabanjure proses dheskriptif lan reflektif sabanjur diadani proses reduksi dhata kanthi cara nggawe sawijine ringkesan (abstraksi), sabanjure diadani proses panggolongan (kategorisasi) satuwan-satuwan, lan kang pungkasan proses penafsiran (negesi, merdeni, lan ngartekake).

Jlentrehan sawijine teks ing studhi medhia massa mawa wedharan pesan lan makna-makna kang siningid ing

teks kasebut, jalaran basis studhi iki yaiku proses komunikasi, lan intine yaiku makna (Bungin, 2008:163). Dene makna kang dikarepake saka teks obrolan Rujak Cingur yaiku idheologi panulis marang sawijine kedadeyan sing diandharake ing kolom kasebut. Mula panliten iki wis samesthine bisa njlentrehake makna kang kinandhut, lan salah siji metodhe sing bisa digunakake kanggo njlentrehake idheologi ing kolom wacan Rujak Cingur yaiki wacana kritis.

3.3.3 Carane Nyuguhake Asil Jlentrehan Dhata

Asil jlentrehan dhata disuguhake kanthi wangun teks lan asipat dheskriptif. Carane nyuguhake asil jlentrehan dhata samangko kabeh lumantar interpretasi panliti marang sakabehe teks ing kolom Rujak Cingur. Interpretasi sing ditindakake panliti kawujud makna kang ngandhut kritik tumrap kedadeyan-kedadeyan sosial masyarakat. Sabanjure, makna-makna teks kang kawedhar digolongake ing idhealisme.

Sajrone panliten iki, tata cara anggone nyuguhake asil panliten disuguhake kanthi cara *informal*. Miturut Sudaryanto (1993:145) ngandharake yen cara nyuguhake dhata *informal* yaiku cara nyuguhake asile dhata kang wis diandharake kanthi cara deskriptif kang nggunakake tembung-tembung kang lumrah.

JLENTREHAN DHATA LAN DHISKUSI ASILE PANLITEN

Bageyan iki dibege dadi papat, yaiku andharan lan jlentrehane dhata, asile panliten, lan dhiskusi asile panliten. Andharan kang kang rowa diandharake ing ngisor iki.

4.1 Andharan lan Jlentrehan Dhata

Andharan lan jlentrehan dhata wacana kritis idhealisme kaandharake ing limang prinsip idhealisme mawa patang konteks laras karo kang diandharake ing bab sadurunge, ing antarane yaiku kritik formalisme sajrone prinsip idhealisme, kritik kualitas sajrone prinsip idhealisme, kritik objektivitas sajrone prinsip idhealisme, kritik fungsionalitas sajrone prinsip idhealisme, lan kritik performatif sajrone prinsip idhealisme. Andharan kang jangkep ana ing ngisor iki.

1. Kritik Formalisme sajrone Prinsip Idhealisme

Prinsip idhealisme kanng kapisan yaiku formalisme. Formalisme yaiku sawijine paham dene apa-apa ditindakake manut marang paugeran. Para panggilut idheologi idhealisme tansah kukuh ngugemi paugeran, bisa paugeran ukum, paugeran alam, lan paugeran sosial. Wacana kang ngemot kritik formalisme dijlentrehake patang konteks kang ana ing wacana kasebut. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

- (1) Tapine yok apa-yok apa awak dhewe niki ya kudu nemtokna pilihane, makane dulur kudu dadi pemilih sing bebas mardika, ojek gelem didhekte merga dhuwit, dikeki ditampani tapine pilihan, takona barek hati nurani ditimbang dililing endi sing apik, ojek kenek pengaruh omongan manis sing muk onok karepe, latar belakang sing kate dipilih niku kudu dieruhi, paling gak sehari-harane wong niku kudu paham. Ojek milih wong gak jelas sifat-sifate. (Tr.PS 8, 2018:18)

‘Tapi bagaimanapun kita ini harus menentukan pilihan. Makanya, Saudara, harus menjadi pemilih yang bebas merdeka. Jangan mau didikte karena uang, diberi ya diterima. Tapi pilihan tetap berdasarkan hati nurani, daripada bingung mana yang baik. Jangan terpengaruh omongan manis yang hanya ada maunya. Latar belakang yang akan dipilih itu juga perlu dita ketahui. Paling tidak keseharian wong itu harus paham.’

Konteks kedadeyan dhata (1) nggambarake sawijine wujud pakarti masyarakat yaiku *nemtokake pilihan calon pemimpin*. Wis umum dene saben ana pilihan pemimpin (pesta dhemokrasi) awit saka tingkat desa nganti negara iku mesthi nggunakake kampanye kang ditindakake kanthi maneka cara. Salah sijine disebutake ing dhata ndhuwur iki, yaiku kanthi andum dhuwit menyang masyarakat kang ditindakake dening para calon. Tujuwan andum dhuwit kasebut ora liya amrih dipilih. Lan bisa wae jalaran masyarakat ora patia ngerti utawa tepung marang para calon, mula masyarakat milih calon kang menehi dhuwit marang dheweke. Mula saka kuwi tumindak kang kaya mangkono bisa ndadekake salah kedaden, jalaran angger milih kang wusanane entuk pemimpin kang uga angger mimpin.

Konteks sosial dhata (1) yaiku *masyarakat ing mangsa pemilu*. Ing mangsa pemilu, ana saperangan kampanye kang ditindakake kanthi andum sangu. Pakarti kasebut ditindakake kanggo nebus swarane masyarakat. Yen wis didumi dhuwit, masyarakat kang nampa kudu nyoblos calon kang menehi dhuwit kasebut. Jalaran saking ajine dhuwit, masyarakat luwih pilih calon sing ana dhuwite, nanging lali latar belakang calon-e. Dene hak pilih kuwi mardika, bebas saka pangaribawa apa wae lan sapa wae. Milih calon kuwi kudu manut hati nurani.

Konteks historis dhata (1) nggambarake sawijine pakarti masyarakat yaiku *nemtokake pilihan calon pemimpin*. Masyarakat tamtu nduwe maneka kriteria tumrap calon pemimpine. Kriteria calon pemimpin kang maneka warna kasebut ditetepake dening saben masyarakat uga lumantar maneka alasan. Sing baku, angger kriteria kasebut dudu merga bandhane calon kang saambreg. Nanging, kang digambarake ing kedadeyan ing ndhuwur yaiku *calon pemimpin kang andum dhuwit menyang masyarakat kanthi pamrih amrih dipilih dening*

masyarakat. Ujar manis nalika kampanye lan suap dhuwit ditindakake dening saperangan oknum. Kedadeyan kang kaya mangkono kudu disikapi kanthi wicaksana. Masyarakat kudu milih calon pemimpin manut hati nuranane.

Tarung panguwasan dhata (1) ing ndhuwur yaiku masyarakat melu cancut ngapiki kualitas pelaksanaan pemilu. Masyarakat kudu bisa nguwatake dhemokrasi, sarta mujudake tata pamrentahan kang efektif lan efisien. Yen ketemu ing sawijine kahanan, *dhuwit didadekake alat kanggo ngepek atine masyarakat dening oknum calon pamimpin, keimanan masyarakat diuji*. Yen diwenahi ya ditampuni, ning perkara milih tetep kudu manut hati nurani. Wis dudu wadi yen oknum calon pamimpin nggunakake politik dhuwit lan janji-janji manis. Mula, masyarakat kudu milih calon pamimpin kanthi meruhi latar belakang calon. Yen saiki ana tetembungan *track record*.

2. Kritik Kualitas sajrone Prinsip Idhealisme

Prinsip idhealisme sing kaping loro yaiku kualitas. Kualitas yaiku tingkat apik alane samubarang. Prinsip iki nuduhake yen para panggilut idheologi idhealisme mono nengeneke kualitas utawa mutu. Kanthi mangkono prinsip iki memper karo sipat kang nggatekake kasampurnan, kang umum disebut perfeksionis. Wacana kang ngemot kritik kualitas dijilentrehake patang konteks kang ana ing wacana kasebut. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

- (2) Sukmawati kesandhung masalah, maca puisi anggitane sing isine nglarani atine wong Islam. Wayahe piyayi pinter kaya Sukmawati niku rak isok nggagas yok apa kira-kira isine puisine niku kate nggawa masalah tah gak. Nek umat Islam gak trima ya wajar ae. Azan niku rak wis dikumandhangna awit jaman Nabi Muhammad. Endi onok kidung sing dikumandhangna seprana-seprene isa ngembari swara azan. Karyane manungsa gak mungkin isok ngungguli ciptakane Gusti. (PS 15, 2018:18)

'Sukmawati tersandung masalah, membaca puisi ciptaannya yang isinya menyakiti hati orang islam. Waktunya priyayi pintar seperti Sukmawati itu kan bisa menggagas bagaimana kira-kira isi puisinya itu akan membawa masalah atau tidak. Kalau umat islam tidak terima ya wajar saja. Adzan itu kan sudah dikumandangkan sejak jaman Nabi Muhammad. Mana ada kidung yang mengumandangkan selama ini bisa menyamai suawa adzan. Karyanya manusia tidak mungkin bisa menandingi ciptaan-Nya Gusti'.

Konteks kedadeyan dhata (2) nggambarake *kedadeyan ndrawasi kang dialami dening Ibu Sukmawati*. Patute tumrap wong pinter iku ngerti papan utawa empan papan. Ibu Sukmawati maosake puisi anggitane kang isine nandhin gake adzan klawan tembang, lan liya-liyane kang intine nandhingake syariat Islam klawan seni budaya lokal, ngener ing budaya Jawa. Puisi minangka karya sastra kang asipat bebas ngambah bidhang kritik kalebu wujud seni olah basa. Dene puisi kang dianggit dening Ibu Sukmawati mono ora ditrima dening umat Islam, jalaran dianggep nandhingake karyane manungsa klawan karyane Gusti Pengeran.

Konteks sosial dhata (2) yaiku *kalangan sastrawan klas piyayi*. Sukmawati, putrane Bung Karno presidhen RI kapisan nganggit guritan. Piyayi kasebut tamtu ora angger nalikane nyerat guritan kasebut. Nanging ana kang diluputake, yaiku nggurit kang tanpa nggatekake *madlorot* utawa bebayane. Mangkono kang dialami dening ibu Sukmawati. Guritane nggawa masalah. Azan niku rak wis dikumandhangake awit jaman Nabi Muhammad. Endi ana kidung sing dikumandhangake seprana-seprene isa ngembari swara azan. Karyane manungsa gak mungkin isa ngungguli ciptakane Gusti. Yen ta Bu Sukmawati ora maos guritane ing sangarepe wong akeh, cukup kanggo simpenane dhewe.

Konteks historis dhata (2) nggambarake *kedadeyan ndrawasi kang dialami dening Ibu Sukmawati*. Nalika Ibu Sukmawati maosake puisi reriptane ing sangarepe publik, malah ndadekake kontroversi. Kurang titi anggane Bu Sukmawati milih puisi kang arep diwaos ing sangarepe wong akeh. Dene puisi reriptane durung mesthi tinampa dening masyarakat umum. Emane, puisi kang diwaos nalika 3 April 2018 ing Kompleks Istana Kepresidenan Jakarta sajrone acara 29 taun Anne Avantie Berkarya ing Indonesia Fashion Week kasebut malah nyebabake Bu Sukmawati dilapurake menyang polisi jalaran tuduhan penistaan agama.

Tarung panguwasan dhata (2) yaiku *Bu Sukmawati, piyayi kang kesandhung masalah ngina agama Islam lumantar puisine*. Senajan ta puisi iku kalebu kasya sastra kang sipate bebas, nanging yen isine ngrembug SARA apa maneh kanthi nandhingake klawan liyane, malah bisa dadi perkara. Kaya kaang dialami dening Ibu Sukmawati, putra Bung Karno Presidhen RI kapisan. Piyambake nyebut dhirine minangka sastrawati. Puisine diripta adhedhasar apa kang dirasakake. Nanging ana bab kang dilirwakake dening Bu Sukmawati, yaiku ora milah lan milih puisi kang bisa tinampa masyarakat. Puisi kang asesirah Ibu Indonesia kasebut dadi kontroversi. Saking wae isine yaiku nandhingake adzan klawan kidung Jawa lan kondhe klawan hijab. Saperangan umat Islam nyuwara ora trima karo puisi reriptane Bu Sukmawati kasebut.

Malah ana kang arep ngunggahake perkara kasebut menyang pengadilan.

3. Kritik Objektivitas sajrone Prinsip Idhealisme

Prinsip idhealisme sing kaping telu yaiku objektivitas. Objektivitas yaiku sawijine tumindak jujur, ora diperbawani panemu lan tetimbangan pribadi utawa golongan sajrone nindakake kawicaksanan utawa tumindak. Prinsip iki nyethakake dene idheologi idhealisme misahake panemu pribadi utawa golongan saka urusan umum. Wacana kang ngemot kritik objektivitas dijlentrehake patang konteks kang ana ing wacana kasebut. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

- (3) Kemajuan koyok ngene niku gak isok dibendung, dadi nek onok demo nulak taksi online tah ojek online ya kliru. Sing bener nek kepengin melok maju ya kudu nyesuekna barek kemajuan saniki. Suwe-suwe engkuk lak onok kuliyah cukup liwat kamar, sekolah nggunakna perangkat IT. Ujiane ya cukup ndhuk kamar. (JTM.PS 14 I, 2018:18)

'Kemajuan seperti ini tidak bisa dibendung, jadi jika ada demo menolak taksi online atau ojek online ya keliru. Yan benar jika ingin ikut maju ya menyesuaikan dengan kemajuan jaman sekarang. Lama-kelamaan nanti kan ada kuliah cukup lewat kamar, sekolah menggunakan perangkat IT. Ujiannya ya cukup di dalam kamar'.

Konteks kedadeyan dhata (3) nggambarake kedadeyan majune jaman diwawas saka kemajuan ing bidhang IT. Ing dhata kasebut, digambarake lumantar kedadeyan dhemo tulak taksi online, dene taksi online iku wujud saka pangrembakane IT ing bidhang transportasi. Uga nggambarake kahanan-kahanan kang mungkin dumadi jalaran perbawane kemajuan IT, ing antarane kemajuan IT kang dimanpangatake ing donyane kuliyah lan sekolah kang bisa wae mbesuk kuliyah lan ujian sekolah cukup ditindakake ing kamar lumantar sarana IT. Kemajuan IT ora bisa dibendung. Lan gelem ora gelem, awakdhewe kudu bisa anut majune jaman kanthi wicaksana.

Konteks sosial dhata (3) yaiku masyarakat kang nulak taksi online. Ing jaman IT iki, sistem operasi transportasi umum saiki saya canggih. Kanthi migunakake ponsel, sapa wae bisa mesen ojek online kang tarif-e luwih murah lan luwih efisien wektu tinimbang ojek biyasa. Mula, ojek online bisa dadi pilihan. Nanging kedadeyan ing ndhuwur nggambarake yen ta ana masyarakat kang demo nulak ojek utawa taksi online. Dene ojek lan taksi online iku wujud pangrembakane IT ing jaman kang kabeh sarwa modern iki. Mula masyarakat kudu bisa nggagapi owah-owahane jaman kanthi wicaksana.

Konteks historis dhata (3) nggambarake perbawane IT tumrap panguripan sadina-dina. Taksi online

lan utawa ojek online mujudake salah siji asil pangrembakane IT ing bidhang ekonomi transportasi. Pengolahan IT ing bidhang ekonomi transportasi iki bisa ngundhakake perekonomian masyarakat. Saya suwe, IT ora mung diunggulake ing bidhang ekonomi transportasi, ning ing bidhang edukasi. Kuliyah lan sekolah cukup ana ing omah. Kedadeyan kasebut nuduhake yen kemajuan IT ora kena dibendung. Ning kudu tetep wicaksana migunakake IT kanggo kabutuhan.

Tarung panguwasan dhata (3) yaiku masyarakat kang nulak anane taksi lan ojek online. Jamane kang sarwa online iki sumarambah tekan bidhang transportasi. Tuladhane yaiku taksi lan ojek online. Lumantar aplikasi ing ponsel sapa wae bisa mesen taksi lan ojek online. Kaunggulane taksi lan ojek online yaiku mesen taksi utawa ojek tanpa mara menyang pangkalan nanging cukup lumantar aplikasi ing ponsel, tarf sangisore rata-rata tarif taksi lan ojek biyasa, lan tamtu luwih praktis. Nanging ana saperangana masyarakat kang ora seneng anane inovasi iki. Tumrap masyarakat kang ora nduwe ponsel canggih kang bisa digunakake kanggo ngakses aplikasi aksi lan ojek online iku rumangsa dirugekake. Yen dituntut kudu nyelarake klawan kemajuan ning kahanan ora nututi ya temen ngrugekake masyarakat golongan non-panganggo aplikasi taksi lan ojek online.

4. Kritik Fungsionalitas sajrone Prinsip Idhealisme

Prinsip idhealisme sing kaping papat yaiku fungsionalitas. Fungsionalitas yaiku sawijine upaya supaya dadi piguna. Prinsip iki cetha nengenake apa-apa wae kang aweh piguna utawa ngupaya amrih bisa aweh piguna marang sasama. Wacana kang ngemot kritik fungsionalitas dijlentrehake patang konteks kang ana ing wacana kasebut. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

- (4) Ya niku cak, artine sing arane pemberantasan narkoba ndhuk Indonesia isik perlu ditingkatna maneh, supayane anak-anak ojek sampek kena jahate narkoba. Sing ngonsumsi narkoba niku gak muk wong tuwa tah remaja, tapi wis ket cilik sampek tuwek, akeh sing wis kenek narkoba. (N.PS 10, 2018:18)

'Ya itu, Cak, artinya yang disebut pemberantasan narkoba di Indonesia masih perlu ditingkatkan lagi. Supaya anak-anak jangan sampai terkena jahatnya narkoba. Yang mengonsumsi narkoba itu tidak hanya ora dewasa atau remaja. Tetapi dari anak-anak sampai dewasa, banyak sudah terkena narkoba.'

Konteks kedadeyan dhata (4) nggambarake pemberantasan narkoba. Pemberantasan narkoba ing Indonesia isih perlu diundhakake maneh. Pemberantasan

ditindakake kanthi awèh pendhidhikan marang bocah awit cilik nganti dewasa. Jalaran bocah-bocah cilik iku uga rawan kena narkoba. Pamarentah uga kabèh elemen masyarakat nduweni kuwajiban *memberantas* narkoba. Ateges ora mung pamarentah kang nduweni kuwajiban kasebut. Ya ing kene fungsi masyarakat dibutuhake.

Konteks sosial dhata (4) yaiku *masyarakat pecandu narkoba*. Awit bocah nganti wong tuwa saperangan ngonsumsi narkoba. Iku mungguhna tumrap kang wis kadhung ngicipi narkoba ning kebacut candhu. Dene narkoba mono nduwe guna ing donya medis. Ning yen dikonsumsi dening masyarakat iku ora mathuke. Tamtu wae taraf konsumsine ngungkuli dosis kanggo obat. Mula, pamrentah nglarang sakabèhe tumindak awit ngonsumsi, tuku, dodol, nyebar narkoba, lan sapanunggalane. Saka kedadeyan kang kagambarake ing ndhuwur kena dijupuk dudutan yen kabèh kuwi mawa ukuran utawa takeran.

Konteks historis dhata (4) nggambarake pemberantasan narkoba. Pemberantasan narkoba ing Indonesia isih perlu dindhakake manèh. Mawas kedadeyan bocah ngonsumsi narkoba, mula pendhidhikan anti narkoba kudu diwènèhake marang bocah cilik, rumaja, lan dewasa. Jalaran bocah cilik iku uga rawan kena narkoba. Pamarentah uga kabèh elemen masyarakat nduweni kuwajiban mrantasi narkoba. Ateges ora mung pamarentah kang nduweni kuwajiban kasebut. Ya ing kene fungsi masyarakat dibutuhake.

Tarung panguwasan dhata (4) yaiku masyarakat pecandu narkoba. *Pemberantasan* narkoba ing Indonesia isih perlu diundhakake manèh. Aja nganti bocah-bocah katut kena bahayane narkoba. Yen wis kadhung kenal narkoba iku mutawatiri. Ning kang dadi fokus pirembugan saka kedadeyan ing ndhuwur yaiku kena ngapa isih bocah wis nduweni potensi katut bebayane narkoba. Jalaran para *pecandu* narkoba iku wis kelangan akal sehat. Dheweke ora mung ngrusak dhirine, ning ajak-ajak liyane, kalebu bocah cilik. Peran wong tuwa lan masyarakat wigati kanggo nyandhet sumebare narkoba. Apa manèh dina-dina iki kasus narkoba durung susut.

5. Kritik Performatif sajrone Prinsip Idhealisme

Prinsip idhealisme sing kaping lima yaiku performatif. Performatif yaiku sawijine sipat kang tansah ndhapukake diri minangka salah siji paraga kang melu cancut marang sawijine tumindak tartamtu. Mula, prinsip iki nuduhake aksi ing sadhengah papan kang ngutamakake kepentingan umum. Wacana kang ngemot kritik performatif dijlentrehake patang konteks kang ana ing wacana kasebut. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

(5) Tragedhi transportasi koyok montor muluk ceblok niku isok narik kawigaten donya gak muk lokal ae. Tapi tragedhi transportdasi, sing ben

dina diadhepi barek masyarakat, sing korbane gak kalah akehe tambah kurang entuk perhatian. Prasaku korban koyok lalu lintas niku kudu entuk perhatian lebih. Negara kudu mikirna supayane korban lalu lintas niku isok dikurangi. Bayangna ndhuk taun 2017 korban lalu lintas meninggal sampek 24 ewu lebih. Luwar biyasa, ping sepuluhe korban gempa Palu Donggala, tapi koyok gak dadi perhatian masyarakat. Nek sik koyok ngene niki kudu oleh perhatian. (M.PS 45, 2018:18)

‘Tragedi transportasi seperti pesawat terbang itu bisa menarik perhatian dunia tidak hanya lokal saja. Tetapi tragedi transportasi yang setiap hari dihadapi oleh masyarakat, yang korbannya tidak kalah banyak, malah kurang mendapat perhatian. Menurut saya, korban seperti lalu lintas itu harus mendapat perhatian lebih. Negara harus memikirkan supaya korban lalu lintas bisa dikurangi. Bayangkan di tahun 2017 korban lalu lintas meninggal sampai 24 ribu lebih. Luar biasa, sepuluh kali korban gempa Palu Donggala. Tetapi seperti tidak menjadi perhatian masyarakat. Kalau masih seperti ini harus mendapat perhatian.’

Konteks kedadeyan dhata (5) nggambarake kedadeyan *kecelakaan lalu lintas*. Sapirang-pirang kedadeyan kecelakaan lalu lintas ning ora ana kawigaten saka pamrentah kanggo korban. Pamrentah kang nduwe kuwajiban nlesih sabab-sababe kecelakaan lan awèh solusi sarta tumindak nyata kanggo ngelongi *peluang* kecelakaan lalu lintas lan awèh kawigaten marang para korban. Ngaca saka kedadeyan bencana alam ing Palu Donggala kang diwawas kurang entuk kawigaten. Dene kudune oleh kawigaten kang luwih saka pamrentah uga saka masyarakat minangka aksi preduli marang sasama.

Konteks sosial dhata (5) yaiku *korban kecelakaan transportasi*. Tragedhi transportasi awit transportasi darat, laut, lan udara gunggungé ora saithik. Kahanan kasebut kacethakake dhata ing taun 2017 yen korban lalu lintas tinggal donya nganti patlikur ewu luwih. Angka kang *luar biasa* ngungkuli gunggungé korban Palu Donggala. Ning kang dadi kawigaten ing kedadeyan kasebut yaiku kawigatene pamrentah marang korban kecelakaan transportasi. Pamrentah kudu menèhi kawigaten kang luwih marang korban lalu lintas. Kalebu kepriye tragedhi transportasi bisa dilongi.

Konteks historis dhata (5) nggambarake kedadeyan kecelakaan lalu lintas. Salah siji kang dadi fokus pirembugan yaiku kawigaten pamrentah marang korban kecelakaan lalu lintas, kajaba korban kecelakaan pesawat. Kagambarake kedadeyan ing ndhuwur yen tragedhi pesawat ceblok bisa narik kawigaten donya ora mung lokal. Ning, seje yen ana tragedhi kecelakaan lalu

lintas darat. Kawigatene pamrentah marang para korban kudu diundhaki. Apa maneh ana dhata ing taun 2017, yen korban lalu lintas kang tewas nganti patlikur ewu luwih. Kepriye amrih korban lalu lintas bisa dilongi dadi tugas pamrentah.

Tarung panguwasan dhata (5) yaiku *pamrentah kang kudu awèh kawigaten marang para korban kecelakaan lalu lintas*. Tragedhi transportasi awit transportasi darata, laut, lan udara gunggungé ora sithik. Ing taun 2017 disebutake gunggungé korban kecelakaan lalu lintas tekan patlikur ewu luwih. Gunggung kang gedhé kasebut kudu ditlesih sebab-sebabe. Uwal saka perkara kasebut, pamrentah nduwe kuwajiban awèh kawigaten luwih mrang para korban kecelakaan lalu lintas. Pamrentah kang minangka pangayom masyarakat kudu ngupaya amrih angka kecelakaan lalu lintas bisa dikurangi.

4.2 Asile Panliten

Idheologi minangka babagan kang ora mawujud nanging bisa dirasakake kanthi nyawang saka sakehing tumindak kang dilakoni. Idheologi bisa ditemokake yen patang karakteristik liyane yaiku tumindak, konteks, historis, kakuwasan wis dijlentrehake kanthi urut lan bener. Mula ing panliten iki dijlentrehake patang konteks, nuli ditemokake idheologi kang dirembakake dening redhaktur sajrone kolom Rujak Cingur kasebut.

Saka andharan lan jlentrehan patang karakteristik analisis wacana kritis kang wis ditulis sadurunge, bisa dijupuk dudutan yen wacan sajrone “Rujak Cingur” kang ditulis dening redhaktur nganut idheologi idhealisme. Idheologi kang ana ing masyarakat maneka warna, nanging nyimpang saka idheologi idhealisme. Mula, redhaktur awèh panyaruwe marang idheologi kang ana ing masyarakat sarta ngrembakake idheologi idhealisme.

Idhealisme yaiku nilai-nilai perjuwangan kanggo nyampurnakake diri pribadi manungsa. Idhealisme tuwuh minangka protes tumrap pamikiran pragmatisme. Idhealisme bisa minangka dhoktrin kang nandhesake yen hakikate donya mung bisa dingerteni sajrone rasa jiwa (*mind*) lan roh (*spirit*). Prinsip idhealisme bisa mujudake sawijine pribadi kang kuwat, nduweni prinsip, lan teguh sajrone nglakoni urip ing donya. Prinsip idhealisme nuntun marang pawongan/masyarakat supaya urip iku laras karo paugeran, bisa paugeran ukum, paugeran alam, apadene paugeran sosial. Lan salah siji titikane wong idhealis yaiku nyiyapake apa-apa kang dibutuhake kanggo dina bacute. Mula prinsip idhealisme wigati banget cak-cakan lan trap-trapane sajrone sistem panguripan sabendinane.

4.3 Dhiskusi Asil Panliten

Asil panliten iki beda karo asile panliten-panliten kang ditindakake sadurunge. Panliten sadurunge mung nliti ngenani wacana kritis ing sawijine wacana tartamtu.

Tuladhane yaiku panliten kang ditindakake dening Ariska Azizatur R. (2018) kanthi judhul “Basa Slogan Pulisi ing Wewengkon Nganjuk, Jombang, Kediri, Surabaya, Tuban, Lamongan, Kulom Progo, lan Grobogan (Tintingan Analisis Wacana). Panliten iki nggunakake teori analisis wacana kritis Norman Fairclough. Dhata panliten iki yaiku wacana sajrone slogan pulisi. Asil panliten iki kang kapisan yaiku wujud wacana slogan pulisi yaiku parikan, paribasan, blenderan, lan ukara. Kapindho yaiku dhiksi lan ungkapan kang ngrenggani wacana slogan pulisi yaiku piweling, pantangan, lan pasemon.

Ning uga wis ana kang nliti idheologi sajrone wacana kritis ing kalawarti, ning idheologi kang dirembakake yaiku pragmatisme. Dene panliten iki yaiku ngenani wacana kritis idhealisme sajrone kolom Rujak Cingur ing kalawarti Panjekar Semangat. Kanthi awèh panyaruwe marang idheologi-idheologi kang ana ing masyarakat, redhaktur Rujak Cingur kepengin ngrembakake idheologi idhealisme. Lan kanggo njlentrehake idheologi kasebut, diwiwiti saka mbeberake konteks kedadayan, konteks sosial, konteks historis, lan tarung panguwasan sajrone wacan idhealisme kasebut (Eriyanto, 2009). Ateges yen panliten iki ngrembakake panliten sadurunge, yaiku panliten kang ditindakake dening Cucuk Puji R. (2017) kanthi judhul Wacana Kritis Pragmatisme sajrone Kolom Obrolan Cablaka ing Kalawarti Jaya Baya.

PANUTUP

5.1 Dudutan

Wacana kritis idhealisme sajrone kolom Rujak Cingur ing kalawarti Panjekar Semangat iki diperang adhedhasar wujudé ana lima, yaiku formalisme, kualitas, objektivitas, fungsionalis, lan performatif. Kedadayan-kedadayan kang nggambarake limang prinsip idhealisme kasebut dijlentrehake kanthi dhasar kontekse, yaiki kedadayan, sosial, historis, lan panguwasan. Wacana iki dijlentrehake kanthi cara dheskriptif lan reflektif. Proses dheskriptif lan reflektif sabanjure diadani proses redhuksi dhata kanthi cara nggawe sawijine ringkesan (abstraksi), sabanjure diadani proses panggolongan (kategorisasi) satuwan-satuwan, lan kang pungkasan proses penafsiran (negesi, merdeni, lan ngartekake).

Konteks kedadayane ing wacana idhealisme bisa arupa nindakake pakaryan/pilihan kang luwih nengenake prinsip sampurna asile. Konteks sosial ing wacana idhealisme bisa dumadi ing pawongan/klompok kang nggunakake prinsip idhealisme sajrone nindakake pakaryane, saengga prinsip kasampurnan dadi pilihan utama. Konteks historis ing wacana idhealisme tuwuh jalaran anane pamikiran kang luwih nengenake nilai kasampurnan saka sawijine objek utawa keputusan kang dijupuk. Wujudé tarung kekuwasan wacana idhealisme

yaiku prinsip idhealisme luwih nengeneke proses utawa upaya kang dilakoni.

Prinsip idhealisme bisa mujudake sawijine pribadi kang kuwat, nduweni prinsip, lan teguh sajrone nglakoni urip ing donya. Prinsip idhealisme nuntun marang pawongan/masyarakat supaya urip iku laras karo paugeran, bisa paugeran ukum, paugeran alam, apadene paugeran sosial. Mula prinsip idhealisme iki wigati banget cak-cakan lan trap-trapane sajrone sistem penguripan sabendinane.

5.2 Pamrayoga

Panliten ngenani wacana kritis idhealisme sajrone “Rujak Cingur” ing kalawarti Panjekar Semangat iki isih durung sampurna. Dhata ing panliten iki dijupuk saka kalawarti Panjekar Semangat kang beda taun kapacak. Beda-bedane taun kasebut ndadekake kedadeyan sing digambarake sajrone kolom Rujak Cingur kasebut luwih maneka warna lan dirasa durung luwih munjer. Kanggo panliten sabanjure supaya bisa luwih nyampurnakake maneh dhata idhealisme kasebut ing taun utawa periodhe kang padha. Dhata sing wis diklumpukake dijlentrehake adhedhasar patang konteks yaiku kedadeyan, sosial, historis, lan panguwasan. Kamangka sajrone teori sing dienggo ing panliten iki ana limang konteks. Kanggo panliten sabanjure uga diajab bisa luwih njangkepi maneh limang konteks kasebut lan merang maneh wujud idhealisme kanthi luwih jangkep, kepara bisa nliti idheologi-idheologi liya, kayata agamaisme, hedonisme, humanisme, lan sapanunggal.

KAPUSTAKAN

Alwasilah, A. Chaedar. 2010. *Filsafat Bahasa dan Pendidikan*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.

Arikunto, S. 2006. *Metode Penelitian Kualitatif*. Jakarta: Bumi Aksara.

Bungin, Burhan. 2008. *Analisis Data Penelitian Kualitatif*. Jakarta: Rajagrafindo Persada.

Darma, Yoce Aliah. 2009. *Analisis Wacana Kritis*. Bandung: Yrama Widya

_____. 2013. *Analisis Wacana Kritis*. Bandung: Yrama Widya

Eriyanto. 2006. *Analisis Wacana: Pengantar Analisis Teks Media*. Yogyakarta: LKIS.

_____. 2009. *Analisis Wacana: Pengantar Analisis Teks Media*. Yogyakarta: LKIS.

_____. 2012. *Analisis Wacana: Pengantar Analisis Teks Media*. Yogyakarta: LKIS.

Ibrahim, Abd. Syukur. 1993. *Kajian Tindak Tutur*. Surabaya: Usaha Nasional.

Ibrahim, Abd. Syukur (ed). 2007. *Ancangan Kajian Wacana*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

_____. 2009. *Metode Analisis Teks dan Wacana*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Kaelan. 2013. *Filsafat Bahasa*. Yogyakarta: Paradigma.

Mahsun. 2007. *Metode Penelitian Bahasa: Tahapan Strategi, Metode, dan Tekniknya*. Jakarta: Raja Grafindo Persada.

Soemargono, Soejono. 2004. *Pengantar Filsafat*. Yogyakarta: Tiara Wcana Yogya.

Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis Bahasa*. Yogyakarta : Duta Wacana University Press.

Sugiyono. 2014. *Memahami Penelitian Kualitatif*. Bandung: Alfabeta.

Tafsir, Ahmad. 2009. *Filsafat Umum*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.

SUMBER ONLINE

Ismail, Subur. *Analisis Wacana Kritis: Alternatif Menganalisis Wacana*. Jurnal Online. Diundhuh ing 30-01-2019, <https://media.neliti.com/media/publications/74626-ID-analisis-wacana-kritis-alternatif-mengan.pdf>.

Suharyo, Surono, dan Mujid F. Amin. 2014. “Bahasa dan Ideologi: Mengungkap Ideologi dan Kekuasaan Simbolik di Balik Penggunaan Bahasa”. Jurnal online. Diundhuh ing 26 Januari 2019. <https://ejournal.undip.ac.id/index.php/humanikaarticle/viewFile/7960/6520>.

Surana. 2015. “Inferensi dan Problematika Pembelajaran Analisis Wacana”. Jurnal online. Diundhuh ing 27 Mei 2019. https://www.academia.edu/35269374/INFERENSI_DAN_PROBLEMATIKA_PEMBE_LAJARAN_ANALISIS_WACANA

SKRIPSI

Raharjo, Cucuk Puji. 2017. “Wacana Kritis Pragmatisme sajrone Kolom “Obrolan Cablaka” ing Kalawarti Jaya Baya”. Skripsi ora diterbitake. Surabaya: JPBSD FBS Unesa.